

*Свида І.В.**к.е.н., докторант,**Таврійський національний університет**імені В.І. Вернадського**Svyda Ivanna**Taurian National University named after V.I. Vernadsky*

МІСЦЕ ПРОЦЕСІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СТІЙКИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ

THE PLACE OF ENVIRONMENTAL PROCESSES IN THE SYSTEM STRATEGIC MANAGEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION

Анотація. Охорона й раціональне використання природних ресурсів є одним зі стратегічних завдань України та її регіонів у контексті досягнення стійкого розвитку. Проте зі зростанням потреб населення зменшуються можливості доквілля щодо задоволення цих потреб, тому набуває актуальності питання відтворення ресурсів. Разом із тим відтворення потребують не тільки природні, а й економічні та трудові ресурси регіону. Процес екологізації сприятиме становленню стійкого розвитку регіону, оскільки дасть змогу ефективно управляти соціо-еколого-економічною системою регіону в інтересах сучасних і прийдешніх поколінь. Утім, використання окремо взятих аспектів екологізації явно недостатньо для очікуваних високих результатів. Тільки системний і комплексний підхід до забезпечення процесів екологізації регіону дасть змогу досягти стійкого розвитку.

Ключові слова: екологізація, відтворення ресурсів, стійкий розвиток, регіон, напрями стратегічного управління.

Постановка проблеми. Сучасна глобальна екологічна криза пов'язана з деградацією біосфери, фізичним скороченням обсягів природних запасів та зростанням екологічних і техногенних загроз. У багатьох регіонах деградація доквілля вже стала причиною масштабних природних катаклізмів та деструктивних змін, що викликали погіршення умов життя і здоров'я громадян.

Чинник екологізації набуває все більшого значення під час вирішення соціо-еколого-економічних проблем регіону, тому існує об'єктивна необхідність у дослідженні теоретичних і практичних аспектів забезпечення процесів екологізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вченими недостатньо приділено уваги питанню встановлення зв'язку між екологізацією та досягненням стійкого розвитку, відповідно, недооціненою залишається роль екологізації для переходу на засади стійкого розвитку регіону. В авторських визначеннях категорії стійкого розвитку такі вчені, як В.І. Данилов-Данільян, Н.А. Супрун, П.М. Яровий та деякі інші, акцентують на необхідності відтворення природно-ресурсного комплексу територій. На нашу думку, відтворення ресурсів має супроводжуватися і раціональним їх використанням, причому не тільки через обмеження (встановлення пропорцій) на ресурсокористування, а й доповнення інноваційними технологіями екологічного напрямку (енерго- та ресурсомісткими), тоді таке використання ресурсів буде ефективним і сприятиме матеріальному добробуту й високому рівню життя населення регіону. Крім того, відтворення потребують і соціально-економічні ресурси територій.

Ф.В. Горбонос та Н.Ф. Павленчик наполягають на тому, що має забезпечуватися розширене відтворення ресурсів, тобто безпе-

первне виробництво матеріальних благ має збільшуватися в розмірах. Проте науковцями не враховано, що зростання кількості спожитих ресурсів збільшить і кількість утворених відходів, а проблема накопичення відходів за ступенем гостроти не поступається проблемі скорочення природних запасів. Таким чином, констатуємо відсутність системного і комплексного підходу до забезпечення процесів екологізації регіону як передумови досягнення стійкого розвитку. Усе зазначене зумовлює актуальність теми дослідження та вказує на необхідність виокремлення та обґрунтування стратегічних напрямів екологізації з урахуванням узагальненої екологічної ситуації в регіонах України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вченими недостатньо досліджене питання досягнення стійкого розвитку через екологізацію, тому завдання екологізації не інтегроване в стратегію управління стійким розвитком регіону.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних аспектів екологізації та визначення її місця в системі стратегічного управління стійким розвитком регіону; формування стратегічних напрямів екологізації для виваженого соціально-економічного розвитку регіону, збереження й раціонального використання ресурсів у співвідношенні з прогресивними змінами.

Виклад основного матеріалу. 17.10.2007 Кабінетом Міністрів України ухвалено Концепцію національної екологічної політики України на період до 2020 р. Мета концепції – стабілізація і поліпшення екологічного стану територій шляхом інтеграції соціально-економічного розвитку для забезпечення переходу до стійкого розвитку та впровадження еколого-збалансованої системи природокористування [5]. Концепція екологічної політики України спрямована на екологізацію економіки, поліпшення екологічної ситуації територій та підвищення їхньої екологічної безпеки, раціональне використання і відтворення ресурсів, включення екологічного складника в галузеві та інші стратегії розвитку

регіону, зниження екологічних ризиків для здоров'я людини, застосування системи екологічного маркування продукції, підвищення якості довкілля (питної води, повітря) й запобігання змінам клімату, забезпечення контролю над скидом і викидом забруднюючих речовин та розміщенням відходів, недопущення втрат біорізноманіття, екологічно збалансоване природокористування тощо. Безпосередньо термін «екологізація» в Концепції використовується в таких дефініціях: «екологізація суспільного розвитку», «екологізація промисловості», «екологізація транспорту», «екологізація енергетики», «екологізація сільського господарства», «екологізація водного господарства», «екологізація лісового господарства». На нашу думку, у руслі сучасних тенденцій більшу увагу в Концепції слід було приділити екологізації житлових та промислових приміщень, оскільки через застарілу інфраструктуру такі будівлі є енерго- та ресурсовитратними, а також сприяти поступовій екологізації всього суспільного життя регіону.

Прискорення темпів економічного зростання та збільшення потреб у ресурсах для задоволення споживчого попиту повинні узгоджуватися з екологічними можливостями територій. Саме на такій ідеї ґрунтується концепція стійкого розвитку. Екологізація може забезпечити економічне зростання регіону, що сприятиме добробуту за мінімальних ризиків для довкілля. Екологізація – не синонім «охорони природи», вона спрямована на екологічне вдосконалення, отже, на зменшення необхідності в охороні природи [3]. В інтересах стійкого розвитку екологізація не може зводитися тільки до природоохоронних заходів, вона передбачає захист довкілля безпосередньо в межах виробничої й інших видів діяльності та створення сприятливих і безпечних умов для життя людини. Група вчених вважає, що екологізацію будь-яких видів людської діяльності розглядають як систему дій, що забезпечує поліпшення відтворення, охорону і використання ресурсів довкілля [8, с. 182]. Л.Г. Мельник розуміє екологізацію як процес постійного еколо-

гічного вдосконалення, спрямований на ліквідацію екодеструктивних чинників і, відповідно, потреби в спеціальних природоохоронних заходах [3, с. 141]. Так, стратегічне управління, спрямоване на запобігання екодеструктивній діяльності, дасть вищі результати за менших затрат, аніж боротьба з наслідками екологічно невмотивованого господарювання.

Н.Ф. Реймерс стверджував, що екологізація – це процес неухильного і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських, юридичних та інших рішень, які дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів і умов поряд із поліпшенням або хоча б зі збереженням якості довкілля [7]. Ми повністю погоджуємося з позицією вченого. У сучасному світі заходів зі збереження та навіть відтворення ресурсів уже недостатньо: кількісне нарощення ресурсів не може бути ефективним без їх якісного використання, тобто без екологічно спрямованих новітніх технологій, які до того ж сприятимуть установленню збалансованості між елементами стійкого розвитку регіону. Надати процесам екологізації цілеспрямованого характеру можна лише за допомогою формування відповідного правового поля, економічної, організаційно-технічної, контрольної та планової діяльності, ефективного поєднання адміністративних методів (штрафів, обмежень) з економічними стимулами (субсидії, дотації) управління [8, с. 115]. Таким чином, практичне забезпечення процесів екологізації безпосередньо пов'язане із системою управління регіоном. Різноманітні інтереси учасників регіональних процесів потребують координацію в напрямі їх погодження із завданнями і пріоритетами стратегічного управління стійким розвитком регіону.

Уважаємо, що екологізація має стати основою стратегії досягнення стійкого розвитку та впливати на формування стратегічних пріоритетів управління регіоном. Більше того, у сучасному світі екологізація зводиться не просто до екологічного управління, нехай навіть і в інтересах стійкого розвитку, а екологізація – це стиль життя для

сучасних та майбутніх поколінь, що включає становлення екологічної культури, екологічної відповідальності, утвердження екологічних цінностей.

В.С. Кравців розглядає екологізацію як процес проникнення ідей, знань, законів екології, економічного мислення в науку, виробництво, життєдіяльність суспільства, держави [6]. Дійсно, вчені визначають «екологізацію» економіки (заохочення, інвестиції, інновації, зовнішньоекономічна діяльність (експорт-імпорт), логістика); виробництва (раціональне природокористування та впровадження ресурсо- та енергоємних технологій, товарна політика, рециклінг, підвищення продуктивності праці); технологій (обладнання, техніка, стандарти); довкілля (відтворення й охорона природних ресурсів); світогляду, освіти та поведінки (екологічна орієнтація прав, обов'язків, інтересів, культури, знань, мотиваційні установки); інституційного середовища (екологічні зобов'язання у законах, постановах, програмах, планах, стратегіях, концепціях); регіонального управління (секторальні стратегії, комплексні рішення) тощо. Це дає підстави розглядати екологізацію як модель економіки регіону. Так, С.К. Харічков та В.І. Крутякова запропонували екологізовану економіку стійкого розвитку, яка вимагає екоорієнтованих, зважених методологічних і соціальних новацій, а також зміни пріоритетів і цілей розвитку цивілізації. Вчені слушно зауважили, що природний потенціал уважався умовно бездефіцитним, а макроекономіка не відчувала свою залежність від надсистеми, частиною якої є. Проте з часом масштаби економічної діяльності збільшувалися і постало питання про необхідність узгодження економічних, екологічних та соціальних цілей довгострокового розвитку [9]. Така постановка питання зумовлює радикальні зміни щодо оптимізації використання соціо-еколого-економічних ресурсів регіону, формування нових пріоритетів довгострокового розвитку та підходів до їх реалізації, що гармонійно поєднують фінансову результативність, екологічну безпеку та високу якість життя населення.

Наведемо своє бачення екологізації. Екологізація в системі стратегічного управління стійким розвитком регіону – це новий соціально-еколого-економічний напрям, що системно й комплексно включає сукупність заходів регіональних органів управління щодо вирішення завдань у сфері екологізації територій та, таким чином, досягнення цілей стійкого розвитку.

Нині ситуація в регіонах України кризова: вкрай нераціональне споживання ресурсів, що зумовлює їх незворотні втрати; переважання енерго- та сировинно-добувних галузей; староукладне виробництво містоутворюючих підприємств; нагромадження шкідливих відходів; постійне розширення площ зон екологічного лиха та виникнення нових зон підвищеної небезпеки; надзвичайно несприятливі екологічні умови для життя людей; відсутність дієвих правових, адміністративних та економічних методів природокористування, які б узгоджувалися з вимогами охорони довкілля. Така ситуація є наслідком неефективного управління, низької мотивації економічних суб'єктів до екологізації, до розумного та ощадливого ресурсокористування, а також тривалого ігнорування необхідності елементарного відтворення природно-ресурсного потенціалу територій, пріоритетності сьогоднішніх локальних економічних вигід над завданнями довгострокового стійкого розвитку. Об'єктивно науковий аналіз розвитку народного господарства свідчить, що Україна перебуває в стані зтяжної демографічної та екологічної кризи, яка дедалі більше поглиблюється [4] за відсутності ефективних стратегічних підходів до її вирішення.

У регіонах України вкрай повільно проходять процеси екологізації. Сьогодні існує потреба в систематизації комплексних заходів з екологізації, які можуть бути реалізовані тільки в межах стратегії управління стійким розвитком регіону. На жаль, у загальнонаціональній Стратегії стійкого розвитку «Україна 2020» не згадано про екологізацію.

В.Н. Горбик розглядав екологізацію як структурований процес, у рамках якого

можна визначити кілька альтернативних, взаємодоповнюючих напрямів [1]. На відміну від відомих пропозицій екологічного управління, таких як охорона довкілля, утилізація відходів, екологічна освіта, нами запропоновано додаткові напрями стратегічного управління процесами екологізації регіону в рамках переходу на засади стійкого розвитку:

1) екологізація економічної сфери – переведення всіх галузей і сфер діяльності регіону (виробничої й невиробничої сфер) на принципово нові види техніки і технологій; відмова від екологонебезпечних галузей та надання податкових пільг підприємствам, що формують прогресивні екологічні виробництва; пільгове кредитування розробок і впровадження екоінновацій та прискорення амортизації для екотехніки; залучення інвестиції у будівництво відповідних очисних споруд із сучасних якісних матеріалів; усебічне сприяння встановленню доступних цін на екотехнології; призначення високих податків за забруднення та компенсацій за підтримку належного екостану; фінансування заходів щодо зменшення ризиків техногенних аварій і природних катастроф, а також безпечну ліквідацію застарілих потужностей; зменшення екоризиків за рахунок дотримання екологічного законодавства; дотримання екобезпеки територій як конкурентної переваги та чинника інвестиційної привабливості; завоювання лідерських показників на ринку завдяки якості та екологічності продукції; створення умов для еколого-економічного партнерства суб'єктів підприємництва регіону з іноземними партнерами; дотримання секторального підходу до процесу екологізації, що забезпечить ефективне регулювання з боку різних органів управління з урахуванням галузевих особливостей; розроблення екологічних процедур (страхування, моніторингу, аудиту); програмно-цільовий розвиток регіону з метою подальшої екологізації;

2) екологізація соціальної сфери – відхід від «суспільства споживачів» на користь природоощадної поведінки; охоплення

екологізацією всіх видів соціальної сфери: знань, охорони здоров'я, соціального захисту; врегулювання демографічних проблем, зайнятості тощо; сприяння вирішенню завдяки технологізації проблем високоурбанізованих територій, серед яких – надмірна загазованість повітря, перенавантаження природних ландшафтів, шумові й вібраційні ефекти, електромагнітні випромінювання;

3) екологізація природокористування – організація комплексного управління, що включає питання охорони, захисту, раціонального використання й кількісно-якісного відтворення ресурсів (у т. ч. природних ландшафтів); формування системи взаємопов'язаних електронних екологічних паспортів, що міститимуть дані про території та їх екологічні об'єкти, характер використання і зміни природно-ресурсного потенціалу, а також схеми розподілу техногенного навантаження; доповнення та уточнення екологічних норм, вимог, умов, нововведень до забезпечення функціонування суб'єктів і об'єктів регіону в умовах дефіциту природних запасів за наявності на ринку очисного устаткування та екологізованої техніки; створення умов для самовідновлення природного потенціалу та дотримання режиму природних процесів у довкіллі; цільове використання земельних ресурсів і підвищення їхньої продуктивності; розповсюдження науково обґрунтованих та апробованих практик природокористування; встановлення спеціального правового режиму, який би обмежував виробничу діяльність або забороняв проживання на певній території; створення робочих місць в екосфері;

4) екологізація технологій – урахування екологічних вимог за інтенсивного розвитку НТП; пошук часткової заміни вичерпним природним запасам, зокрема через альтернативні технології в енергетиці; перегляд проектно-будівельних норм щодо нового будівництва, реконструкції, техноперезброєння і капітальних ремонтів для екологізації виробничих об'єктів і будинків приватного сектору; розроблення замкнених технологій, які дадуть змогу виробляти

потрібну продукцію з побічних компонентів різних галузей; оскільки не всі відходи піддаються регенерації, то важливим завданням є створення маловідходних технологій, а також максимальне продовження терміну експлуатації виробів і можливість максимальної заміни їхніх компонентів; запровадження обов'язкової екологічної стандартизації та сертифікації технологій, техніки та продукції; розроблення ефективних засобів (фільтрів) очищення стічних вод та зменшення шкідливих викидів в атмосферу (зокрема, для автотранспорту); врахування останніх досягнень науки і техніки під час організації екобезпечних технологічних процесів;

5) інституціональне забезпечення екологізації – перегляд регіональних, економічних, соціальних, екологічних пріоритетів довгострокового розвитку для їх погодження з екологічними імперативами управління;

6) формування нормативно-правового підґрунтя для проведення процесів екологізації – прийняття нових та оновлення чинних законодавчих документів, спрямованих на контроль у системі зв'язків «людина – економіка – довкілля»; вдосконалення норм екологічного права.

Екологізація економіки здійснюється через систему організаційних заходів, інноваційних процесів, реструктуризацію сфери виробництва і споживчого попиту, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності, що реалізуються як на макро-, так і на мікроекономічних рівнях [3]. У зв'язку із цим потрібна інша ієрархія, послідовність у вирішенні екологічних проблем, потрібна нова ідеологія природокористування, принципово нові підходи [2]. Усі перераховані нами напрями стратегічного управління пов'язані між собою і тільки вжиті в сукупності сприятимуть досягненню стійкого розвитку регіону через екологізацію.

Як бачимо, конкретних можливостей екологізації досить багато, але в регіонах України екологізація знаходиться у початковій фазі розвитку. Процес екологізації поступовий та довготривалий і великою мірою

залежить від екологічної свідомості підприємців, виробників, споживачів, регіональної влади. Зупинити екологічну кризу можна лише спільними зусиллями.

Екологізація в системі стратегічного управління стійким розвитком регіону передбачає зростання темпів екологічного росту на всіх етапах управління, тобто за послідовного виконання загальних функцій екологічного планування, управління, організації та контролю.

Висновки і пропозиції. Ідеальних підходів до забезпечення процесів екологізації не існує, як і єдино вірної системи управління стійким розвитком регіону. Так, є апробовані моделі, але їх треба постійно якісно вдосконалювати та розробляти нові підходи до управління стійким розвитком регіону на основі екологізації.

Екологізація дає змогу систематизувати екологічні заходи у їх комплексності, взявши до уваги територіальні особливості, соціальні, технологічні й інші чинники, сукупність яких дасть змогу забезпечити очікуваний результат. Але в першу чергу треба переорієнтувати всю економіку на екологічні цілі, що не просто з огляду на обмеження фінансових коштів та значний обсяг робіт. Проте збереження біологічного й ландшафтного різноманіття є основою, яка забезпечує можливість будь-якого природокористування та довгострокового розвитку суспільства у цілому.

Подальші дослідження необхідно зосередити на розширенні заходів екологізації, які пришвидшать досягнення стійкого розвитку регіону.

Література:

1. Горбик В.Н. особливості екологізації в механізмів державного управління розвитком регіонів. *Держава та регіони*. 2018. № 1(61).
2. Экология и экономика природоиспользования : учебник для вузов / под ред. проф. Э.В. Гирусова ; 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2003. 519 с.

3. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: підручник ; 2-е вид., випр. і доп. Суми : Університетська книга, 2003. 348 с.
4. Митрофанський С.В. Стан довілля як складова державної демографічної політики України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 4. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=128>.
5. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2007-80>.
6. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації) : монографія. Львів, 2007. 338 с.
7. Реймерс Н.Ф. Природокористування : словник-довідник. Москва : Думка, 1990. С. 47.
8. Екологізація сучасного суспільного життя в контексті подолання еко-загроз і зміцнення екологічної безпеки / І.М. Синякевич та ін. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2015. Вип. 13. С. 180–186.
9. Харічков С.К., Крутякова В.І. Екологізація як складова стратегії сталого розвитку. URL : sd4ua.org/wp-content/.../KrutyakovaKharichkov-_red.doc.

Анотація. Охрана и рациональное использование природных ресурсов является одной из стратегических задач Украины и ее регионов в контексте достижения устойчивого развития. Однако с ростом потребностей населения уменьшаются возможности окружающей среды по удовлетворению этих потребностей, поэтому приобретает актуальность вопрос воспроизводства ресурсов. Вместе с тем в воспроизведении нуждаются не только природные, но и экономические и трудовые ресурсы региона. Процесс экологизации может способствовать становлению устойчивого развития региона, поскольку позволит эффективно управлять социо-эколого-экономической системой региона в интересах современных и будущих поколений. Простого использования отдельных аспектов экологизации явно недостаточно для ожидаемых высоких результатов. Только системный и комплексный подход к обеспечению процессов экологизации региона позволит обеспечить устойчивое развитие.

Ключевые слова: экологизация, воспроизводство ресурсов, устойчивое развитие, регион, направления стратегического управления.

Summary. The current global environmental crisis is associated with the degradation of the biosphere, the physical reduction of natural resources and the growth of environmental and technological threats. Protection and rational use of natural resources is one of the strategic objectives of Ukraine and its regions in the context of achieving sustainable development. However, with the growing demand for the population, the environment's ability to meet these needs decreases, therefore the issue of reproduction of resources becomes relevant. At the same time, reproduction requires not only natural but also economic and labor resources of the region. The process of ecologization will contribute to the sustainable development of the region, as it will effectively manage the socio-ecological and economic system of the region for the benefit of present and future generations. The use of individual aspects of environmentalization is clearly not enough for the expected high results. Only a systematic and integrated approach to ensuring the processes of ecologization of the region will allow for sustainable development. The work focuses on the exceptional role of environmentalization for economic growth, high quality of life and a favorable environment. The scientific opinion of scientists about the ecologically sustainable economy of sustainable development, which can become a decisive factor for long-term development, is presented. Additional directions of strategic management of ecologization processes in the region are proposed in the framework of the transition to sustainable development, which include economic, social, environmental, technological, institutional and legal measures. It is concluded that the specific possibilities of ecologization are quite numerous, but the ecologization process is gradual and long-term and depends to a large extent on the environmental consciousness of entrepreneurs, producers, consumers, and regional authorities. Only joint efforts in the direction of environmentalization will allow sustainable development. At the same time, there are no perfect approaches to ensuring environmental processes. Proven models of management need constant quality improvement, it is also important to develop new approaches to managing the sustainable development of the region on the basis of ecologization.

Keywords: ecologization, reproduction of resources, sustainable development, region, directions of strategic management.